

REMBRANDTS

LATE LEERLINGEN

IN DE LEER BIJ EEN GENIE

DAVID DE WITT | LEONORE VAN SLOTEN | JAAP VAN DER VEEN

MUSEUM HET REMBRANDTHUIS | AMSTERDAM

TERRA

2015

INHOUD

Voorwoord

11

Bruikleengevers

13

1

REMBRANDTS LATE LEERLINGEN

JAAP VAN DER VEEN

15

2

REGELSVOOR DE KUNST

LEONORE VAN SLOTEN

51

3

IN DE LEER BIJ EEN GENIE

DAVID DE WITT

75

Literatuur

118

Lijst van objecten

122

Register op personen

127

Rembrandt avec l'habit dans lequel
il avoit accoutumé de peindre.

VOORWOORD

Gedurende zijn lange carrière heeft Rembrandt van Rijn een indrukwekkend oeuvre tot stand gebracht. Ettelijke honderden schilderijen, ongeveer driehonderd etsen in diverse staten en vele tekeningen van zijn hand zijn bewaard. Behalve uitvoerend kunstenaar is Rembrandt ook een invloedrijk leermeester geweest, een van de weinige kunstenaars uit de zeventiende eeuw die letterlijk 'school' heeft gemaakt. Als beginnend kunstenaar nam hij al leerlingen aan en hij is dat tot op hoge leeftijd blijven doen. Het precieze aantal leerlingen dat Rembrandt onder zijn hoede heeft gehad is niet bekend. De schilder en kunsttheoreticus Joachim von Sandrart, die hem van nabij heeft meegemaakt, schrijft in zijn *Teutsche Academie* met enige overdrijving dat Rembrandts huis in de Sint-Antoniesbreestraat – het huidige Museum Het Rembrandthuis – gevuld was met 'ontelbaar veel' leerlingen. Rembrandts roem als leermeester is bepaald niet in de vergetelheid geraakt. Nog in het begin van de achttiende eeuw meldt Arnold Houbraken in zijn driedelige boek over schilders uit de voorafgaande decennia dat Rembrandt 'een menigte van leerlingen' had gehad.

Onderzoek heeft uitgewezen dat van een vijftigtal kunstenaars met zekerheid kan worden vastgesteld dat zij onderwijs van Rembrandt hebben genoten. In de vakliteratuur en in tentoonstellingen ligt de nadruk vrijwel altijd op de leerlingen uit de tweede helft van de jaren dertig en de jaren veertig van de zeventiende eeuw. In de voorliggende publicatie echter komen Rembrandts leerlingen vanaf omstreeks 1650 aan bod. In drie hoofdstukken passeert een veertiental leerlingen uit die periode de revue. Wie waren zij? En wat leerden zij in Rembrandts atelier? *Rembrandts late leerlingen. In de leer bij een genie* verschijnt als catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in het Rembrandthuis. Achter in het boek is een lijst te vinden van objecten die in de tentoonstelling zijn opgeno-

Willem Drost,
*Portret van
Rembrandt in
zijn schildersjas*,
ca. 1652, pen
in bruin, op
bruin papier,
20,3 x 13,4 cm,
Amsterdam,
Museum Het
Rembrandthuis

1

REMBRANDTS LATE LEERLINGEN

JAAP VAN DER VEEN

In 1641 nam de Leidse burgemeester Jan Jansz. Orlers in de tweede, sterk vermeerderde editie van zijn *Beschrijvinge der Stadt Leyden* als onderdeel van een hoofdstuk over beroemde kunstenaars uit die stad een uitvoerige levensbeschrijving van Rembrandt op. Als stad- en tijdgenoot was Orlers bijzonder goed geïnformeerd en kon hij allerlei wetenswaardigheden over afkomst en opleiding van Rembrandt verstrekken. Zo kende hij de namen van zijn ouders, zijn geboortedatum en wist hij het nodige over zijn schoolgang. Bovendien schatte hij Rembrandts talent in de teken- en schilderkunst naar waarde in. Volgens Orlers haalden de ouders van Rembrandt hem van school om hem bij de schilder Jacob Isaacsz. van Swanenburg te besteden om de fundamente van de kunst te leren. Van Swanenburg nam Rembrandt drie jaar onder zijn hoede. Onder zijn leiding ontwikkelde Rembrandt zich dermate goed, dat zijn ouders het raadzaam achtten hem een vervolgopleiding te geven bij de Amsterdamse historieschilder Pieter Lastman 'op dat hy

door den selven vorder ende beter mocht geleert ende onderwesen werden'. Daartoe volstond een periode van zes maanden.¹ In welk jaar dit plaatsvond vermeldt Orlers niet, maar die laatste fase in Rembrandts opleiding kan gedateerd worden omstreeks 1625.

Terug in Leiden ontwikkelde Rembrandt zich tot de meest vermaarde schilder van zijn tijd. Bij de kunstminnende en koopkrachtige burgerij van Amsterdam had hij zo veel succes dat hij besloot zich in het begin van de jaren dertig voor goed in die stad te vestigen. Orlers' tekst maakt duidelijk hoe belangrijk het kunstonderwijs voor Rembrandt was geweest. Rembrandt beschikte over enorm veel talent, maar zijn ontwikkeling als kunstenaar was zonder de grondige scholing in de ateliers van Van Swanenburg en Lastman niet zo snel verlopen. Eenmaal voor zichzelf werkend nam Rembrandt ook zelf leerlingen aan. Orlers schrijft over Gerrit Dou, dat diens ouders hun toen vijftienjarige zoon bij Rembrandt in de leer deden.² Op dat moment was

2

REGELS VOOR DE KUNST

LEONORE VAN SLOTEN

Om de werkwijze van schilders uit de zeventiende eeuw te kunnen doorgronden, beschikken wij behalve over de bewaard gebleven werken ook over eigentijdse kunsttraktaten.¹ De meeste auteurs van die boeken waren zelf schilder van beroep en kenden de gangbare atelierpraktijk dus van nabij. In de traktaten worden de onderwerpen besproken waarmee de schilders zich bezighielden. Naast aandacht voor werkmaterialen en verfrecepten bevatten zij instructies die de kunstenaar moest toepassen om tot een geslaagde voorstelling te komen. De oertekst van de Nederlandse kunsttheorie is *Den grondt der Edel Vry Schilderconst* van de schilder Karel van Mander, die in 1604 verscheen. Het woord 'grondt' in de titel van dit leerdicht is op te vatten als: de grondbeginselen.² Vele kunstenaars en kunstliefhebbers waren met de inhoud van dit traktaat vertrouwd. Het in 1678 verschenen boek *Inleyding tot de hooge schoole der Schilderkonst: anders de Zichtbaere Werelt* van Samuel van Hoogstra-

ten is een vervolg op Van Manders 'Grondt'. Het is een belangrijke publicatie, niet in de laatste plaats omdat de auteur een leerling van Rembrandt was geweest. Van Hoogstraten refereert aan die leertijd en haalt, bij het bespreken van schilderkunstige principes, zijn voormalige leermeester verschillende malen aan.

De jonge schilders die zich bij Rembrandt meldden, hadden tevoren bij een of zelfs meerdere leermeesters de basisvaardigheden van het vak geleerd. Zij waren gevorderde kunstenaars, die zich bij Rembrandt verder wilden bekwamen en zich zijn stijl eigen wilden maken. De aantrekkingskracht van Rembrandt als leermeester zal gelegen hebben in zijn reputatie, zijn meesterschap in het uitbeelden van verhalen en in zijn kennisoverdracht. Rembrandt nam die taak als leermeester bijzonder serieus en kon in dat opzicht streng zijn. Dat heeft Van Hoogstraten aan den lijve ondervonden. Hij schrijft onomwonden hoe hij 'somtjds, door meesters onderwijs verdrietich, my selven zonder eeten of drinken met

2.1
Rembrandt,
De schilder in zijn werkplaats,
ca. 1628, paneel,
24,8 x 31,7 cm,
Boston, Museum
of Fine Arts,
Zoe Oliver
Sherman
Collection given
in memory of
Lillie Oliver Poor
(detail)

3

IN DE LEER BIJ EEN GENIE

DAVID DE WITT

Zoals andere toonaangevende kunstenaars van zijn tijd leerde Rembrandt zijn leerlingen niet alleen hoe ze zich zijn manier van tekenen en schilderen eigen moesten maken, hij maakte hen ook deelgenoot van zijn kennis en denkbeelden over kunst. Tijdens de laatste twee decennia van zijn leven, toen hij in artistiek opzicht uit de mode raakte, zijn sociale positie tanende was en zijn financiën er beroerd voorstonden, versterkte deze werkwijze zijn reputatie als leraar. Door de boeken van zijn gewezen leerling Samuel van Hoogstraten en van Arnold Houbraken – die van veel schilders informatie verzamelde, onder andere van Van Hoogstraten bij wie hij had geleerd – weten we het nodige over Rembrandt als leermeester. Door recent onderzoek naar het werk van Rembrandt is veel inzicht verkregen over zijn leerlingen en de werken die zij in zijn atelier en kort na hun vertrek als zelfstandig kunstenaars hebben gemaakt. Dit heeft ertoe geleid dat veel schilderijen en tekeningen die aanvankelijk op naam van Rembrandt stonden nu aan leerlingen

worden toegeschreven. Nadere bestudering van de kunstwerken en van contemporaine bronnen maakt duidelijk dat Rembrandt, die binnen de artistieke mode van zijn tijd steeds minder meetelde, zijn rol als leermeester van vooruitstrevende kunstzinnige opvattingen in de jaren vijftig van de zeventiende eeuw kon blijven vervullen dankzij Samuel van Hoogstraten die diverse van zijn eigen leerlingen naar Rembrandts werkplaats doorstuurde.

AFRONDEN BIJ REMBRANDT: WILLEM DROST

Omstreeks 1652 nam Rembrandt afscheid van Willem Drost, een van de meest getalenteerde leerlingen die hij ooit onder zijn hoede had. Drost is waarschijnlijk vier jaar bij hem in de leer geweest en richtte zich in die periode vooral op ambitieuze historiestukken. Hij was een van de weinige leerlingen die bovendien de etsnaald ter hand nam. Zijn geëtst zelfportret uit 1652 markeert waarschijnlijk zijn eerste stap

3.1
Rembrandt,
*Portret van een
man met de
handen in de
zij*, 1658, doek,
107,4 x 87 cm,
New York, Otto
Naumann Fine
Art Ltd.